

SPRIT UTAN PROFIT

BEGRÄNSNINGEN AV DET PRIVATA VINSTINTRESSET INOM UTSKÄNKNINGEN

”Förhållandena på utskänkningens område hava sedan länge tillbaka lämnat rum för berättigade anledningar till anmärkning ur nykterhetssynpunkt, och en alltför stor del av dem, som uppträda berusade på gator och gränder, få säkerligen fortfarande sitt rusmedel från restauranter och kaféer. De senare synas ännu så länge vara oåtkomliga för nykterhetsfrämjande åtgärder av mera ingripande art.”¹

Med dessa ord beskrevs utskänkning av alkohol i Stockholm år 1920. Restaurangerna upplevdes som allt för generösa i sin servering, och därtill kom det faktum att vissa människor hade svårt att dricka måttfullt. Förhållanden som dessa är kanske inte speciellt tidsbundna; de förekom förr såväl som de gör nu. Skillnaderna mellan epokerna ligger i de medel man använt för att försöka stävja alkoholförtäringen.

Under 1900-talet kringgärdades utskänkning av alkohol av ett otal regleringar, såväl större som mindre.²

Den viktigaste grundprincipen var att försöka begränsa det privata vinstintresset. Uttrycket väcker två spontana följdfrågor: Vad innebar egentligen ett privat vinstintresse och varför försökte man begränsa det? Svaret är tämligen enkelt – med privat vinstintresse avsågs enskilda personers intresse av att öka alkoholförsäljningen. Eftersom det var möjligt att uppbära mer vinst genom att utskänka större kvantiteter var uppfattningen att de privata restauratörerna med alla medel sökte göra så. Följden blev således att restauranggästerna förtärde mer alkohol. Motmedlet skulle bli en begränsning av den vinst som de privata restauratörerna gjorde på utskänkning.

HISTORISK BAKGRUND

Begränsningen av det privata vinstintresset var dock inget nytt för 1900-talet. Den har sina rötter i 1800-talet och har samband med det kommunala systembolaget Göteborgssystemet, som bildades 1865 eftersom utskänkings-

förhållandena i staden ansågs vara under all kritik. Det grundläggande syftet med Göteborgssystemet var att befria utskänkning från privat vinstintresse. Detta förverkligades genom att bolaget tog över spritutskänkning på de enklaste krogarna (senare kallade folkrestauranger) i staden.³ Göteborgssystemets princip fick med åren genomslag över landet, och det blev till en form av praxis att systembolagen tog över utskänkning på folkrestaurangerna.⁴ Utskänkning på de bättre restaurangerna och driften av dessa överlämnades däremot till privatpersoner.

I denna artikel kommer 1800-talet emellertid att lämnas därhän. Fokus kommer istället att ligga på 1900-talet. Vinstbegränsningen kommer att belysas ur två aspekter: dels hur man begränsade de privata restauratörernas vinster, dels hur systembolagen lät bilda restaurangbolag och dessas roll i begränsandet.

VINSTKVANTITETSSYSTEMET

Ivan Bratt är kanske mest känd som mannen bakom motboken. Motbokssystemet reglerade de individuella spritinköpen över disk. Bratts intresse för alkoholpolitiken stannade dock inte vid utminuteringen; han hade även åsikter om hur utskänkning borde ordnas.

Bratts grundläggande idé var att hela alkoholhanteringen – tillverkningen, utminuteringen och utskänkning – borde befrias från privat vinstintresse. Han hävdade att ju närmre konsumenten intresset kom, desto skadligare blev det. I och med att utskänkning innebar det kortaste steget till konsumenten, var Bratt mest angelägen om att detta led i alkoholhanteringen befriades från vinstintresse.⁵ Bratt önskade

således förverkliga Göteborgssystemets grundläggande princip för all utskänkning, även den som sköttes av privata restauratörer.

Bratts inflytande över alkoholpolitiken var stort. Han satt med som ledamot i 1911 års nykterhetskommitté och där fick han gehör för sin idé om vinstbegränsning. Även i riksdagen fick Bratt så småningom gensvar, då begränsningen godtogs av 1917 års riksdag⁶ i samband med en ny förordning.⁷

1920 infördes den nya regel som begränsade de privata restauratörernas vinstintresse.⁸ Den kom att kallas vinstkvantitetssystemet och innebar att restauratörerna fick behålla vinsten endast för en viss del av den kvantitet spritdrycker och starkvin som de utskänkte.⁹ För den del som överskred vinstkvantiteten fick restauratörerna inte behålla någon vinst, men däremot fick de en mindre ersättning (2 procent av utskänkingspriset) för det så kallade spillet. När vinstkvantiteten var förbrukad tvingades alltså restauratörerna att själva svara för de kostnader som var förenade med serveringen av alkohol. Systembolagen fastställde vinstkvantiteterna för varje enskild restaurang, men det var Kontrollstyrelsen som beslutade vilka gränser man fick röra sig inom.¹⁰ Kontrollstyrelsen hade dock beräknat vinstkvantiteterna främst efter 1920 års försäljningsvolym, som var så stor att de nya reglerna inte sades ha någon betydande inverkan på restauratörernas ekonomi under de kommande åren.¹¹

Förutom att vinstkvantiteterna beräknats efter en stor försäljningsvolym, tillkom en annan viktig aspekt – kvantiteterna framstår som förhandlingsbara. Restauratörerna kunde nämligen, genom systembolagen, be kontrollstyrelsen att få tillåtas högre vinstkvan-

titeter. Då krävdes särskilda skäl, till exempel högre kostnader förenade med ombyggnad av restaurangen.¹²

RESTAURANGBOLAG BILDAS

Ivan Bratts tanke om begränsning av vinstintresset fick fler följder än att vinstkvantitetssystemet infördes. Det första restaurangbolaget som bildades i Stockholm år 1913 bar Bratts signatur.¹³ Det visade sig dock blott efter ett fåtal år vara ett ekonomiskt misslyckande, och man lät bilda ett nytt restaurangbolag 1915, som döptes till Stockholmsallmänna restaurangbolag (SARA). Målet var att SARA skulle ta över restaurangverksamheten på de ställen där systembolaget i Stockholm bedrev utskänkning och så skedde också.¹⁴

Ganska snart efter att SARA bildats, bildades restaurangbolag på fyra andra orter i Sverige: Göteborg, Örebro, Malmö och Norrköping.¹⁵ Dessa var lika intill förväxling. I huvudsak berodde likheten på att de fyra senare bildade restaurangbolagen hade formats efter SARA:s modell. Intentionen var att de skulle verka på ett sätt som gagnade nykterheten, och i flera avseenden medverkade de också till begränsningen av det privata vinstintresset.

För det första frigjordes restaurangverksamheten från indirekt vinstintresse genom att restaurangbolag tog över driften. Ett indirekt vinstintresse ska ha funnits så länge som restaurangen drevs av en privatperson, som kunde göra en förtjänst på försäljningen av mat och andra drycker än spritdrycker. Restaurangbolagen däremot skulle verka för allmänhetens bästa och drevs till skillnad från de privatägda restaurangerna utan vinstsyfte. Den vinst som de ändå genererade tillföll, efter att nödvändiga kostnader täckts,

systembolagen. Restaurangbolagen var nämligen ordnade såsom dotterbolag till systembolagen.¹⁶

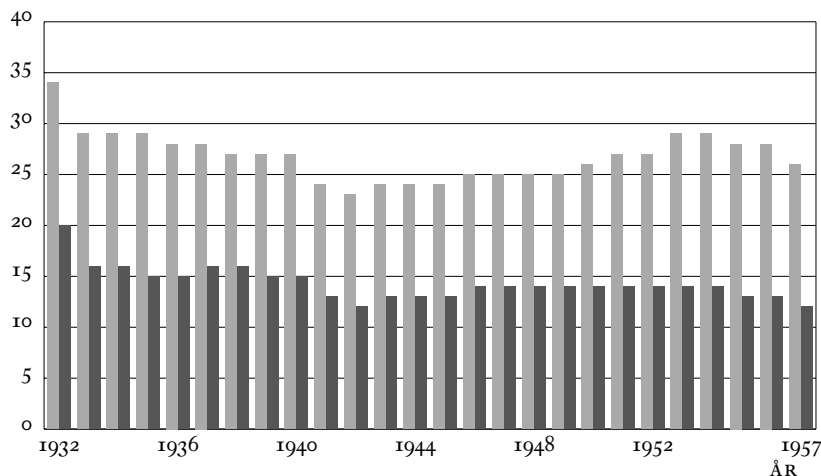
För det andra var även utskänningen på restaurangbolagen fri från privat vinstintresse. Det var systembolagen som mot viss ersättning bedrev utskänkning genom restaurangbolagen.¹⁷

Slutligen skedde begränsningen av det privata vinstintresset på ett annat plan. Restaurangbolagen hade bildats i syfte att ta över restaurangrörelsen på folkrestaurangerna. Snart uppdagades dock att de även tog över restauranger av högre klass.¹⁸ I och med det hade restaurangbolagen tagit ett steg bort ifrån det ursprungliga syftet. I och med förvärvandet av bättre restauranger expanderade naturligtvis deras restauranginnehav. För att se hur stort innehav av restauranger med utskänknings-tillstånd för samtliga rusdrycker (sprit, vin och från år 1955 även starköl) ett restaurangbolag kunde ha, får Göteborg utgöra ett exempel. Diagrammet visar att under perioden 1932–1957 bedrev systembolaget utskänkning genom restaurangbolaget, på omkring hälften av de restauranger som utskänkte samtliga rusdrycker i Göteborg.¹⁹ Restaurangbolaget var med andra ord en mäktig konkurrent i Göteborg.

Konkurrenskraften framstår som än starkare om man ser till det faktum att antalet restauranger med utskänknings-tillstånd var relativt konstant samtidigt som befolkningen ökade. 1932 hade Göteborg en befolkning på omkring 250 000 personer och 1957 hade den ökat till omkring 400 000.²⁰

FOLKRESTAURANGMONOPOL

Restaurangbolagen hade bildats som lösningar på lokala problem. Verksam-

Antalet beviljade årsutskänkningstillstånd för samtliga rusdrycker till allmänheten i Göteborg och antalet tillstånd som systembolaget nyttjade genom restaurangbolaget, åren 1932–1957. Källa: SOS Rusdrycksförsäljningen m.m. (1933–1958).

heten de bedrev sträckte sig inte heller längre än till lokal nivå. Detta kom dock att ändras i grunden i samband med att en ny förordning antogs av riksdagen 1937.²¹ Den innehöll en paragraf om att spritutskänkning på folkrestauranger inte fick överlåtas till privata restauratörer. Istället skulle spritutskänkning på sådana restauranger alltid bedrivas av systembolag. Beslutet motiverades med att spritutskänkning på folkrestauranger och privat vinstintresse inte i någon form fick kopplas samman. Att enbart systembolag hädanefter fick bedriva spritutskänkning på folkrestauranger spelade inte någon nämnvärd roll för restaurangbolagen. Vad som däremot hade stor betydelse var att restaurangrörelsen på folkrestauranger i möjligaste mån skulle överlåtas till restaurangbolag.²²

I samband med att riksdagen antog förordningen förmodades att fler systembolag skulle bilda restaurangbolag. Det visade sig dock snart att system-

bolagen istället överlät sina folkrestaurangverksamheter till de fem redan existerande restaurangbolagen. Deras verksamhetsområden kom därmed att utvidgas kraftigt – faktum är att de tilldelades hela rikets folkrestaurangverksamhet. Därav benämningen folkrestaurangmonopol.

Bilden på sidan 5 visar restaurangbolagens nya verksamhetsområden.²³

Det kan anses vara märkligt att under de dryga tjugo år som restaurangbolagen hade monopol (fram till 1957) fanns det inte vid någon tidpunkt en tydlig definition av vad en folkrestaurang var. Det man hade att gå efter när en folkrestaurang skulle särskiljas från en restaurang av högre klass var: "...att de principiellt icke avse att vara annat än näringsställen, där gästen för en måttlig kostnad kan få mat och dryck i enkla, ehuru gärna behagliga omgivningar, men som däremot icke göra anspråk på att tillgodose det behov av mera festlig samvaro, som restauranger

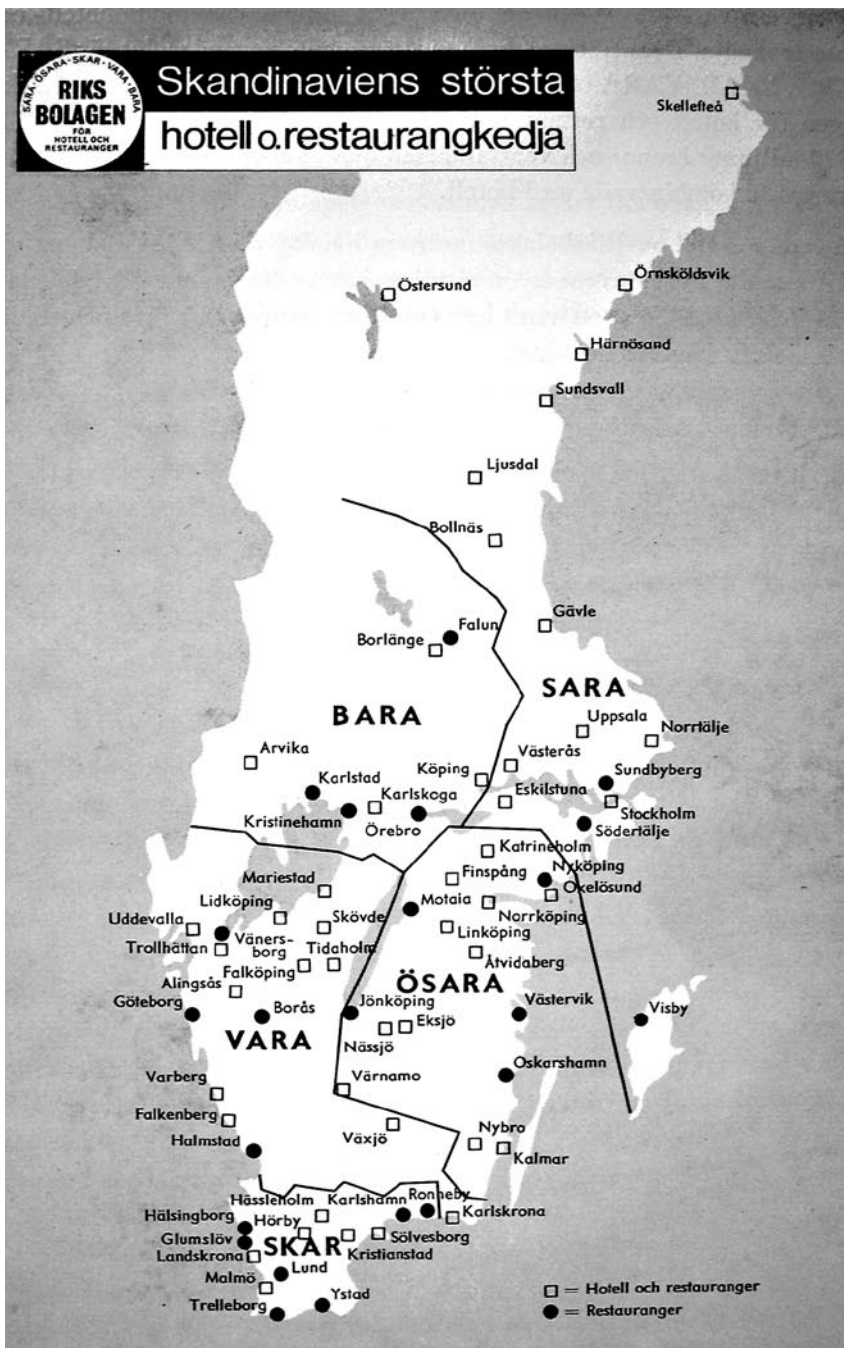
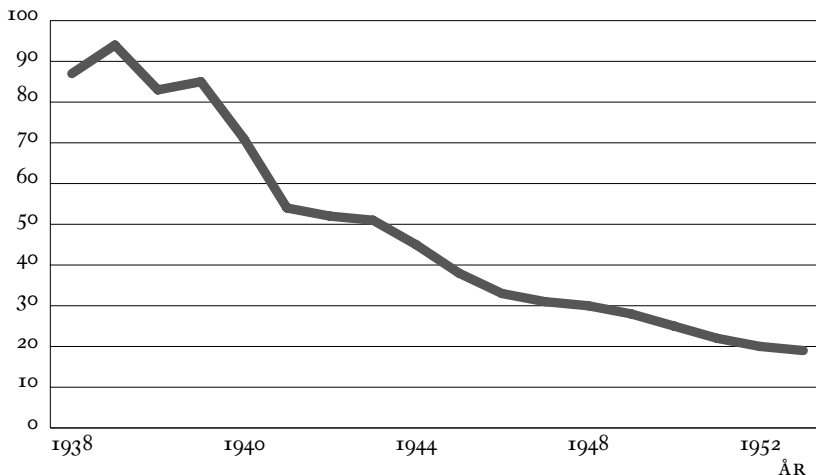

Bild över restaurangbolagens expansion. Källa: *Från Nian till Kangaroo: Västsveriges allmänna restaurantaktiebolag 1921-1971*, s. 9.

PROCENT

Vinstkvantiteterna av spritdrycker i procent av den verkliga försäljningen, åren 1938–1954.
Källa: SOU 1956:56, s. 72.

av annan klass räkna som en av sina uppgifter att fylla”.²⁴

NEDSKRIVNINGAR

De privata restauratörernas vinstmöjligheter på utskänkningen hade begränsats från år 1920 då vinstkvantitetssystemet infördes. Systemet hade kritiserats under årens lopp för att ha varit alltför generöst. Den förordning som antogs 1937 kom emellertid att innebära ytterligare begränsningar av vinsterna. Restaurangbolagen erhöll ju en ersättning för utskänkningen. Enligt 1937 års förordning skulle såväl restaurangbolagens ersättning som vinstkvantiteterna successivt skrivas ned med 4 procent per år under en tjugofemårsperiod. Målet var att varken restaurangbolagen eller de privata restauratörerna²⁵ skulle få behålla någon ersättning/vinst på utskänkningen av spritdrycker och starkvin från oktober 1963.²⁶

REAKTIONER MOT NEDSKRIVNINGEN

Till skillnad från de privata restauratörernas nedskrivning som beräknades per liter beräknades restaurangbolagens kostnadsersättning i kronor. Följden av detta blev att restaurangbolagen förlorade mer på nedskrivningen på grund av inflation.²⁷ Men trots att nedskrivningen alltså kom att slå hårdare mot restaurangbolagen var det de privata restauratörerna som kom med den fränaste kritiken. Den började framföras redan innan förordningen trätt i kraft och man kunde inte missförstå budskapet: ”Skälig affärsvinst på hela den försålda kvantiteten spirituosa och starkvin är den enda rationella och rättvisa lösningen. Den gamla parollen att restauratörens vinst ej må göras beroende av myckenheten försålda spritdrycker är föråldrad och grundfalsk. Den har framkommit ur hjärnorna på de så kallade nykteraster (sic!), som trodde på att paradisiskt tillstånd inom samhäl-

let skulle uppnås, blott innehavaren av guldkrogen ej finge någon vinst på de farliga dryckesvarorna.”²⁸ Kritiken från restauratörernas håll mildrades inte under årens lopp, och den mynnade ut i ett agerande mot nedskrivningen. Restauratörernas förening, Sveriges hotell- och restaurangförening (SHR), hemställde hos Kungl. Maj:t vid upprepade tillfällen om att nedskrivningen skulle upphöra.²⁹

Diagrammet på sidan 6 visar hur stor kvantitet utskänkt sprit och starkvin som restauratörerna fick tillgodogöra sig vinst på. Av diagrammet framgår att ju längre tid som förflöt, desto mer kännbara blev verkningarna av nedskrivningen.

NEDSKRIVNINGARNA UPPHÖR

Påtryckningarna från de privata restauratörerna blev inte helt fruktlösa. En statlig utredning, 1953 års utskänkningstvinstkommitté, tillsattes.³⁰ Den hade till uppgift att bland annat utreda verkningarna av utskänkningstvinstens avveckling.³¹

Från det att kommittén tillsatts, tills dess att den lade fram sitt betänkande 1956, hade avgörande beslut fattats rörande svensk alkoholpolitik. Motbokssystemet slopades 1955.³² Motboken reglerade som nämnt utminuteringsen, men dess slopande kom att få ett betydande inflytande över hela alkoholförsäljningen som sköt i höjden. Det var dock inte utskänkningen som ökade, utan utminuteringsen. Istället för att besöka restaurangerna förtärde människor alkohol som de köpt i butik. Då människor valde att utebli från restaurangerna minskade utskänkningen av sprit med omkring en tredjedel.³³

Vad gällde den förordning som trädde ikraft 1957³⁴ kom slopandet av

motboken och den minskade andelen utskänkt sprit att uppfattas som betydande. Åsikten som uttrycktes var att det vore bättre om alkoholförtärandet förflyttades från hemmen till restaurangerna, där konsumtionen var mer kontrollerad. Målet var att restaurangerna åter skulle axla sin nykterhetspolitiska roll. Men för att kunna uppfylla det måste de kunna locka till sig fler gäster, och då ansågs nedskrivningarna av vinsterna ligga dem i fatet. Restauranger som arbetade under ekonomisk press ansågs nämligen inte kunna bli tillräckligt besökta.³⁵ Därför beslöts i riksdagen 1957 om ett slopande av vinstnedskrivningarna för såväl restaurangbolagen som de privata restauratörerna.

Slopandet av nedskrivningarna innebar emellertid inte att restauratörerna fick tillgodogöra sig vinst på hela utskänkningen. Fram till 1963 underkastades man en särskild vinstreglering gällande spritdrycker³⁶ medan regleringarna för starkviner upphörde 1957.³⁷ Vinst på hela utskänkningen fick man behålla först från år 1963.³⁸

MONOPOLET UPPHÖR

Slopandet av motboken och den minskade andelen utskänkt sprit angick även folkrestaurangerna. Under den tid som motbokssystemet var i bruk besöktes de av ett sprittörstigt gästsklientel. När motboken avskaffats byttes kundkretsen ut mot en mer nykter sådan, och ordningen på folkrestaurangerna förbättrades avsevärt. Tack vare detta och att folkrestaurangerna också rustades upp under årens lopp, kom skillnaden mellan dem och andra restauranger att suddas ut.³⁹ När gränsdragningen mellan folkrestauranger och andra restauranger blev allt svårare ansåg riksdagen att folkrestaurangmonopolet

inte längre kunde motiveras, och 1957 slopades det.⁴⁰ Restaurangbolagen som sedan drygt tjugo år tillbaka haft en särställning i lagstiftningen blev nu likställda med de privata restauratörerna vad gällde rätten att driva restauranger.

VINSTINSKRÄNKNINGENS TIDEVARV

Begränsningen av det privata vinstintresset var centralt i den alkoholpolitik som utformades kring utskänknigen. Vinstbegränsningen tog sig först uttryck i vinstkvantitetssystemet som reglerade de privata restauratörernas vinstmöjligheter. Vinstkvantitetssystemet var också den enda lagstadgade regleringen av vinsterna fram till 1937.

Den alkoholpolitik som berörde utskänknigen radikaliserades dock snart. Önskan att begränsa det privata vinstintresset övergick, i och med 1937 års förordning, i en önskan att eliminera detsamma. Detta kom till konkret uttryck i ett första led då restaurangbolagen fick folkrestaurangmonopol. Under

de dryga 20 år som monopollet varade var en ansenlig del av restaurangbranschen fri från privat vinstintresse.

Det andra ledet i förändringen hade en mer genomgripande karaktär och bestod i att såväl vinstkvantiteterna som kostnadsersättningarna successivt började skrivas ned. Här hade vi med andra ord en bransch som fick behålla vinsten på en del av sin arbetsinsats (serveringen av mat och andra drycker än sprit och starkvin), medan den förvägrades vinst på sprit och starkvin.

Nedskrivningarna gav restauratörerna allt mindre ekonomiskt spelrum, vilket omöjliggjorde situationen. Insikten som nåddes var att en restaurangbransch som arbetade i ekonomisk motvind inte kunde fullgöra den nykterhetspolitiska roll som eftersträvades. Därför slopades nedskrivningarna. Då var det endast sex år kvar tills det slutliga målet skulle uppnås – en utskänkning helt fri från vinstintresse. Restauratörerna fick dock vänta till 1963 innan de fick vinst på hela utskänknigen. Vinstbegränsningen inom utskänknigen var därmed historia.

FOTNOTER

1. *TjS* nr 7/1920, s. 3.
2. Restaurangbranschen var synnerligen reglerad under 1900-talet. Förutom vinstbegränsningen, reglerades den bland annat genom att kommunerna hade vetorätt i utfärdandet av utskänkningstillstånd, utskänkningsskatt, nöjes-skatt, måltidstvång, hur stora kvantiteter sprit som fick utskänkas till en och samma gäst, prisregleringar på sprit och mat samt inskränkta utskänkningsstider.
3. Boberg (1981), s. 18–19.
4. Thulin (1947), s. 309–315.
5. *Alkoholen och samhället* (1912), s. 148–149.
6. Nykterhetskommittén lade fram ett betänkande rörande vinstbegränsningen 1914 (Nykterhetskommittén V, 1914). Kommittén förespråkade att det privata vinstintresset skulle begränsas (a. a., s. 255–258). I propositionen som baserade sig på nykterhetskommitténs betänkande uttryckte chefen för finansdepartementet, Vennersten, att begränsningen inte borde lagfästas (Prop nr. 242/1914, s. 74). Efter att propositionen lagts fram tog det tre år innan riksdagens båda kamrar enades om en ny rusdrycksförsäljningsförordning. En av frågorna kamrarna var oense om var huruvida man skulle begränsa det privatekonomiska intresset inom utskänkingen eller inte (BB nr. 28/1914, nr. 28/1915, nr. 10/1916 och nr. 12/1917 samt BM nr. 33/1914, nr. 37/1915, nr. 20/1916 och nr. 32/1917).
7. SFS 1917:340.
8. Vinstkvantitetssystemet hade införts lokalt i Stockholm redan 1914. Det var systembolaget i Stockholm, Stockholmssystemet, som infört vissa vinstbegränsande bestämmelser då utskänkningstillstånd överläts åt en privat restauratör. (Se Marcus et al. 1938, s. 139–144). Det vinstkvantitetssystem som infördes på nationell basis 1920 var utformat i enlighet med den metod som Stockholmssystemet använt sig av.
9. Vinstkvantitetssystemet kom att omfatta starkvin från år 1921 (SOU 1956:56, s. 52).
10. 1908 grundades kontrollstyrelsen som ett självständigt ämbetsverk. I samband med 1917 års förordning tilldelades kontrollstyrelsen stor kontroll över alkoholhanteringen. Vad ankom systembolagens överlåtelse av utskänkningstillstånd, ålåg det kontrollstyrelsen att utfärda föreskrifter kring överlåtelsen (Bruun 1985, s. 75–76).
11. SOU 1956:56, s. 52–53.
12. Se till exempel KS1, RA.
13. Marcus et al., (1938), s. 59–60.
14. Rosenborg (1925), s. 15–36.
15. Boberg (1981), s. 47–48.
16. Se till exempel Marcus et al. (1938), s. 118–121.
17. Boberg (1981), s. 47.
18. Blom (1931), s. 10.
19. 1946 omorganiserades restaurangbolagen såsom dotterbolag till det statliga moderbolaget, Sveriges centrala restaurangaktiebolag. Vid omorganiseringen blev moderbolaget bärare av restaurangbolagens utskänkningstillstånd och systembolagen fräntogs definitivt rätten att bedriva utskänking (Se t.ex. Söderberg 1965, s. 30–31).
20. *Statistisk årsbok* Göteborg 1942, s. 9 och 1977, s. 44.
21. SFS 1937:436.
22. BB nr 28/1937, s. 30, 37 och 66.
23. I samband med att restaurangbolagen utvidgade sina verksamhetsområden ändrade de namn. Stockholms allmänna restaurangaktiebolag bytte namn till Stockholmsdistriktets allmänna restaurangaktiebolag (SARA), restaurangbolaget i Göteborg till Västsveriges allmänna restaurangaktiebolag (VARA), i Malmö hette restaurangbolaget fortsättningsvis Skånes allmänna restaurangaktiebolag (SKAR), Norrköpings allmänna restaurangaktiebolag bytte namn till Östra Sveriges allmänna restaurangaktiebolag (ÖSARA) och slutligen Örebro restaurangaktiebolag

- döptes om till Bergslagens allmänna restaurangaktiebolag (BARA).
24. SOU 1956:56, s. 158.
  25. Vinstkvantitetssystemet berörde restauranger med årsutskänkning och tillfällig utskänkning. Turist och trafikutskänkningen lämnades utanför systemet (se t.ex. SOU 1956:56, s. 62–65).
  26. BB nr 28/1937, s. 71–75.
  27. Boberg (1981), s. 50.
  28. *Restauratören* nr 5/1937, s. 76.
  29. SOU 1956:56, s. 69.
  30. I väntan på att 1953 års utskänkingsvinstkommitté skulle lägga fram sitt betänkande beslutades att för tillfället lätta på nedskrivningen av de privata restauratörernas vinstkvantiteter. Istället för att som tidigare skrevs ned vinsten med 12,5 % per år, skrevs vinsten ned med 10 % från år 1955. Vad ankom restaurangbolagen skedde ingen ändring i nedskrivningstakten av kostnadsersättningen. Från år 1946 hade restaurangbolagen tilldelats en spillmänsersättning på 1 % av hela spritdrycksomsättningen, 1955 höjdes spillmänsersättningen till 1,2 % och 1956 höjdes den ytterligare till 2 % (SOU 1956:56, s. 66 och 80).
  31. SOU 1956:56, s. 7.
  32. SFS 1954:521.
  33. Prop NR 94/1957, s. 36.
  34. SFS 1957:216.
  35. BB nr 43/1957, s. 40.
  36. Såväl restaurangbolagen som restauratörerna fick en ersättning på 15 % av utskänkingsvärdet. Ingen ersättning utgick dock om spritomsättningen översteg 35 % av restaurangens sammanlagda försäljning (SOU 1961:52, s. 88).
  37. SOU 1961:52, s. 88.
  38. SFS 1963:55.
  39. SOU 1956:56, s. 188.
  40. SFS 1957:212.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING.

OTRYCKTA KÄLLOR

Riksarkivet (RA):

Kontrollstyrelsens arkiv (KS1):

- Volym 117, seriesignum F1A, byrå 1.

TRYCKTA KÄLLOR

Alkoholen och samhället. Betänkande angående de samhällsskadliga inflytanden bruket af rusedrycker medför jämte förslag till systematiska åtgärder för deras bekämpande i Sverige. På uppdrag af Svenska läkaresällskapet afgivet af utsedda kommitterade. (1912). Stockholm, Isaac Marcus' boktr. – aktiebolag.

Bevillningsutskottets betänkande (BB) nr. 28/1914, nr. 28/1915, nr. 10/1916, nr. 12/1917, nr. 28/1937 och nr. 43/1957.

Bevillningsutskottets memorial (BM) nr. 33/1914, nr. 37/1915, nr. 20/1916 och nr. 32/1917.

Kungl. Maj:t:s proposition (Prop) nr. 242/1914 och nr. 94/1957.

Nykterhetskommittén V (1914), *Underdånigt betänkande med förslag till förordning angående försäljning av rusedrycker m.m.* Avgivet av den av Kungl. Maj:t den 17 november 1911 tillsatta Nykterhetskommittén, Stockholm.

- Restauratören*. Organ för Sveriges hotellägare och restauratörer.
- Statens offentliga utredningar (SOU):
- SOU (1956:56); *Ekonomiska villkor för rusdrycksutskänkningsvinstkommitté. betänkande av 1953 års utskänkningsvinstkommitté.*
  - SOU (1961:52); *Förenklningar i utskänkningslagstiftningen. Ciderfrågan: betänkande av 1959 års utskänkningsutredning.*
- Statistisk årsbok* Göteborg 1942 (1943), 42:a årgången. Göteborg, Göteborgs stadskansli.
- Statistisk årsbok* Göteborg 1977 (1978), 77:e årgången. Göteborg, Göteborgs stadskansli.
- Svensk författningssamling (SFS):
- SFS 1917:340.
  - SFS 1937:436.
  - SFS 1954:521.
  - SFS 1957:212.
  - SFS 1957:216.
  - SFS 1963:55.
- Sveriges officiella statistik (SOS)* Rusdrycksförsäljningen m.m., åren 1932–1957 (1933–1958), Stockholm, Statistiska centralbyrån (SCB).
- Tidskrift för systembolagen* (TfS).

LITTERATUR

- Bergils, H (1955), *Vardagens gästabad*, Stockholm.
- Blom, Gustaf (1931), *Göteborgs restaurant aktiebolag: februari 1921 – februari 1931. Historik på uppdrag av bolagets styrelse utarb.*, Göteborg.
- Boberg, Stig (1981), *Folket, supen och staten. Systembolagskrogar och folkrestauranger 1855–1955*, Stockholm, SARA AB.
- Bruun, Kettel (1985), *Maktens centrum: centraladministrationen*. I: Bruun, Kettel och Frånberg, Per (red), *Den svenska supen: en historia om brännvin, Bratt och byråkrati*, Stockholm, Prisma.
- Från Nian till Kangaroo: Västsveriges allmänna restaurantaktiebolag 1921–1971.* (1971), Göteborg.
- Marcus, Moritz, Geijerstam, Sten af och Peyron, Alfred (red) (1938), *Aktiebolaget Stockholmsystemet 1913–1938*, Stockholm.
- Rosenborg, Einar (1925), *Stockholms allmänna restaurant aktiebolag. En tioårs-historik på uppdrag av bolagets styrelse utarb.*, Stockholm, K. Boktr.
- Söderberg, Sten (1965), *Välklädd och värdskap: Stockholmsdistriktets allmänna restaurang aktiebolag 1955–1965. Minneskrift vid SARA:s 50-års jubileum den 18 december 1965*, Stockholm, SARA AB.
- Thulin, Einar J:son (1947), *Göteborgssystemet 1865–1945*. Göteborg, Wezäta.